

STANDEISKY ÉVA

A tömeg ötvenhatban*

„Jaj a sok nép zúgásának, akik úgy zúgnak, mint a tenger zúgása, és a népek háborgásának, akik háborognak, mint erős vizek! A népségek, mint sok vizek háborgása.”

(Ézsaiás 17,12–13.)

A tömeg a 20. században főszereplő lett. Az új tájékozódási pontokat keresők politikai megmozdulásai megsokasodtak. A politikában helyet kérő tömegek követeléseiket felvonulásokkal, tüntetésekkel is nyomatékosították. A piactudomány ciklikus krízisei mindenekelőtt a bérből és fizetésből élőket vitték az utcára.

Gustave Le Bon, Gabriel Tarde, Sigmund Freud és mások már a 19. század végén, a 20. század elején felfigyeltek ezekre az új jelenségekre, a húszas, harmincas években a tömegekkel foglalkozók száma tovább gyarapodott – Ortega y Gasset volt a leghatásosabb –, majd a II. világháború után a tömegfilozófiai, szociológiai, lélektani műhelyek kutatási témája lett. Az 1945 utáni nyugati tömegjelenségeknek könyvtárnyi irodalma van.¹ Ez azonban nem mondható el a Szovjetunió és a befolyási övezetébe tartozó országok tömegmozgalmairól.

Hogyan definiálható a tömeg? „Érzelmében és cselekvéseiben egy ideig egységet tanúsító embercsoport, amelyben az egyes egyének teljes figyelmüket ugyanannak a tárgynak vagy eszménynek szentelik.”² A tömeg nem a sok egyéni akarat összesítője. S az sem áll, hogy a sok ember együtt alacsonyabb szellemi színvonalú lenne, mint a tömegben lévő egyén.³ A tömeg egyszerűen más minőség: az együttlétben egyenrangúként, névtelenként megjelenő individuumok átmeneti közössége. Uniformizálja, utánzásra készíti tagjait: a közös cselekvés felmenti az egyént az önvizsgálat kényszere alól, és névtelenséget, közös felelős-

* Rövidített fejezet a szerző 2010-ben megjelenő, A szabadság megtapasztalása ötvenhatban c. monográfiájából.

1 *Pataki Ferenc*: A tömegek évszázada. (Bp. 1998.) c. összefoglalója ez utóbbiak közül csak a magyarországiakat tekinti át, ugyanakkor részletesen kitér a tömeglélektan születésére, meghatározó személyiségeire.

2 Egy 1997-ben megjelent pszichológiai szótár definícióját idézi: *Pataki F.*: i. m. 10.

3 A 20. század elitista teoretikusai – Max Weber, Kornis Gyula, Joseph Schumpeter – vélték így, akik a fentiekből is következően felértékeltek a vezetők szerepét. *Körösi András*: Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok. Bp. 2005. (Politikai filozófia) 119.

séget ígér, ami sokakra felszabadítóan hat, egyeseket már-már mámoros érzéssel tölt el. A lélektan ezt a jelenséget egyéniségvesztésnek nevezi. A tömegben az eszmék és érzelmek spontán jutnak kifejezésre. A tömeg kötöttségektől megszabaduló társadalmi lény (*animal*), állandó mozgásban, forrongásban van. Benne a brutalitás és az önkívületi állapot együtt járhat az önfeláldozással és a hősiességgel. Az individuumok együtteséből közösségi egyén lesz.⁴ Tömeg mindig is létezett, dominánssá azonban társadalmi, politikai forrongások idején vált.

A tömeg nem megszemélyesíthető emberek, csoportok összessége, hanem azonosíthatatlan százak és ezrek konglomerátuma: egyes szám harmadik személyű cselekvő (aktor, ágens). Egyneműsödő massa, a hatása alá kerülők gátlásai feloldódnak, az individuum szinte már nem is képes kontrollálni önmagát, ami egyszerre vonzó és taszító állapot: a szabadság, a közösségben való feloldhatóság illúzióját kelti. Az egyén mások társaságában – a csoport, a tömeg részeként – sajátos, irracionálisnak tűnő viselkedésformát vesz fel, a szituáció hatása alá kerül.

„A »tömeg« mint olyan (tekintet nélkül arra, hogy esetenként milyen társadalmi rétegekből tevődik össze) – írja Max Weber – »csak holnaputánig gondolkodik«. A tapasztalat egyértelmű tanúsága szerint szüntelenül ki van téve a pillanatnyi, tisztán emocionális és irracionális befolyásolás hatásának.”⁵

A tömeg manipulálhatóságáról, manipuláltságáról: negatív minőségéről számos gondolkodó elmélkedett. A filozófus Kierkegaard a tömeg lényegének a „Nagy Gyávaságot” tartotta: az egyén menekül a tömegbe, megfutamodik „az egyes mivolt” elől.⁶ A szociálpszichológus Moscovici szerint „az egyének, ha csoportba gyűlnek, szemlátomást megváltoztatják pszichés jellemzőiket – néhányat elveszítenek, és újakat sajátítanak el. Még pontosabban fogalmazva, általában egyetértünk abban, hogy az elszigeteltségében morálisan és racionálisan viselkedő egyén csoportban immorálissá és irracionálissá válik.”⁷ A tömegben oltalmat kereső ember nemcsak a nyomasztó szabadság – egyéni felelősségvállalás – elől menekülhet, hanem korábbi szabadsághiányos állapotára talál hatékony pótszert.⁸ Ötvenhatban – úgy tűnik – a tömeg a Nagy Bátorság megjelenési formája is volt.

A külső megfigyelő tömegeseményről szóló beszámolója a kirekesztettség folytán nem lehet teljes. A tömegélményt – a normaszegési késztetést, a másokkal való felelőtlen azonosulás eufórikus hatását, az örvényszerű, beszívó érzést – a megmozdulásban résztvevők a „személyiségvesztés” okán sem tudják pontosan szavakkal visszaadni.

4 Moscovici szerint a történelmet a gazdaság alakulása és az emberek közösségi cselekedetei formálják, ami felértékeli a tömeglélektant és a közgazdaságtudományt. *Serge Moscovici: The Age of the Crowd. A Historical Treatise on Mass Psychology.* Cambridge, 1985. 4.

5 *Max Weber: A racionális állam s a modern politikai pártok és parlamentek. (Államszociológia).* In: *Uő: Állam. Politika. Tudomány. Tanulmányok.* Bp. 1970. 461.

6 Idézi: *Szilágyi Ákos: A Nagy Gyávaság. Népszabadság* 2006. ápr. 15. 5.

7 *Serge Moscovici: Társadalom-lélektan.* Bp. 2002. 350.

8 Vö. *Erich Fromm: Menekülés a szabadság elől.* Bp. 2002.

A történelemtudomány és a lélektan más-más módszerrel és megközelítéssel vizsgálja a számosságában és összetételében igencsak eltérő egyének viszonyát egymáshoz, cselekedeteik, magatartásuk mozgatórugóit. „A tömegelektan különös Janus-arcú diszciplína. Egyik arcával az egyénre, másikkal a sokaságra, a sokaság léte által teremtett szituációra tekint.”⁹ A historikus is ezt teszi, a múltbeli történések elemzésekor azonban elsősorban nem a lélekben lejátszódó változásokra, hanem az emberek politikai, gazdasági, kulturális jellegű megnyilvánulásaira figyel.

Hyppolite Taine figyelme a párizsi közműn megrázó hatására fordult a vezérek helyett az eseményekben résztvevő sokaság felé. Az alkoholos befolyásoltság állapotához hasonlította a tömeggé uniformizálódott emberek magatartásának változását: a tömeg kezdetben lelkesült és barátságos, majd fokozatosan erőszakossá, irracionálissá és vérszomjassá válik. A francia forradalommal foglalkozó Michel Vovelle ezt leegyszerűsítő, egyoldalú, pszichologizáló és irodalmias megközelítésnek látja.¹⁰

A tömeg lehetséges szinonimái: „sokaság, csődület, csőcselék, csürhe, mob, horda, csorda, csapat és sokadalom”.¹¹ Ezek – az első és az utolsó kettő kivételével – negatív értékítéletet tartalmaznak: az értékfosztás képze (Pataki) tapad hozzájuk. Az angol nyelvben két semleges alapszó van rá: *mass* és *crowd*.¹² A tömeg leggyakoribb negatív értelmezése a „csőcselék”, amely egyrészt a benne résztvevők szociális eredetére enged következtetéseket levonni, másrészt aktorainak cselekvését minősíti. Olyan frusztrált emberekből álló massa képzetét is keltheti, amely felbujtók hatására lendül mozgásba, és válik veszélyessé.¹³

A tömeg a forradalom természetes velejárója: megbomló törvények, áthágtott szabályok társulnak mindkettőhöz.

Mikor nevezhetők forradalomban az emberek csoportjai tömegnek? Nyilván függ a számosságtól, de attól is, hogy egy településen vagy városrészben, gyárban vagy hivatalban az emberek hány százaléka gyűlik spontán össze. Így például ha egy ötszáz lelkes faluban néhány tucatnyian az utcán csoportosulnak, már tömegmegmozdulásról beszélhetünk.

Bonyolult a tömeg és a nép közötti kapcsolat. A tömeg tudományos megközelítésben értéksemleges fogalom, a köznapi szóhasználatban pejoratív mellékzöngéje van. A nép szó jelentéstartalma gyakran ideologikus.

9 Pataki F.: i. m. 12.

10 Michel Vovelle: Die Französische Revolution. Soziale Bewegung und Umbruch der Mentalitäten. Frankfurt am Main, 1993. 81–83.

11 Pataki F.: i. m. 10.

12 Serge Moscovici nagy hatású műve – *L'age des foules* – angol fordításának címében és szövegében (pl. a 4. oldalon), mindkettőt használja. A 77. oldalon ezt írja: lélektani szempontból teljesen mindegy, hogy a „Mass” vagy a Crowd” kifejezéssel élünk. S. Moscovici: *The Age* i. m.

13 „A frusztrált, megkeseredett, manipulált és felbujtott emberek seregéből előbb-utóbb csőcselék lesz, szenvedélyes és indulatos, gyűlölködő és vérszomjas. A csőcselék imádja a nyilvános kivégzéseket”. Adam Michnik: *A nyelv nem hazudik. Élet és Irodalom* 2008. jan. 4. 17.

Ötvenhatban a tömeg magát népként jelenítette meg a médiában, a szó jelentése egyértelműen pozitív. A tömegjelenetek résztvevőiben megteremtődött valamiféle közösségi azonosságtudat: elfogadtak olyan értékeket, nézeteket, amelyekre elszigetelt egyénekként nem tettek volna szert.¹⁴ A nyilvánosság újfajta formái lehetővé tették sokak számára, hogy elfojtott érzelmeik, rejtett vágyaik a népgyűlések szónokai által elmondott követelésekkel azonosulva formát öltsenek, megfogalmazhatóvá váljanak, s magukat amorf tömeg helyett azonos célért egységbe szerveződő népnek érezhessék, amit a „tömeg” semleges hangzását felváltó, gyakran emelkedett stílusjegyű „nép” kifejezés is egyértelműen tükröz. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ötvenhat tömegeit ne jellemezte volna az irányíthatatlanság, az irracionalitás is. A sokaságban való részvételre késztetést érző embernek lehetnek – ötvenhatban voltak is – kiszámíthatatlan reakciói.

A tömegmegmozdulás minősítésében szerepe lehet az alkalomnak, amely összehozza az embereket. Nagy politikai fordulat kezdetekor, amely szervezetten indul, gyakoribbak a demokratikus szellemiségű tömegakciók, e trend azonban – különböző okok miatt – többnyire megszakad. Ötvenhatban olykor percek választották el a demokratikus és az antidemokratikus megnyilvánulási formát egymástól olyan esetekben, amikor többségi hatást tudtak kiváltani azok, akik a destrukcióra éreztek késztetést.

A tömegmegmozdulások lehetnek magasztosan demokratikusak és humánusak, és lehetnek visszataszítóan antidemokratikusak és embertelenek. A „számosság boldogsága és az egyes ember méltósága” (Szilágyi Ákos) nem csupán egymással szembenálló fogalmak, hanem egymás mellett is létezhetnek. Példa az elsőre az 1956. október 23-ai részben szervezett, részben spontán délutáni budapesti tüntetés. A fegyveres harcokban résztvevőkről, a rombolásban kielégülő tömegemberek sokaságáról és a rendszerbontó népgyűlésekről már nem mondható el ugyanez.

A tömeg-megnyilvánulásokról szóló visszaemlékezések, korabeli leírások bizonytalan források. A rendőrségi vallomások, periratok többszörösen torzítanak: a vallomástevők érdekei eltérnek a rendfenntartó és igazságszolgáltató szervek – a hatalom – érdekeitől, így nehéz a tömegjelenségek, a tömegben lezajló történések rekonstruálása.

Könyvtárnyi irodalma van a tömegjeleneteknek: a politikai tüntetéseknek, a felmagasztosított nemzeti forradalmaknak, a zsarnokok elleni népfelkeléseknek, az éhséglázadásoknak, a zendüléseknek és a sztrájkoknak. Ötvenhat történéseiben többféle tömegmegmozdulás elemei keveredtek.

14 A szociális identitáselméletekről ld. bővebben: *Pataki F.*: i. m. 183–185.

A felbolydult ország: az október 23-a előtti hetek tömegei

A rendszer diktatórikus jellegéből következően a hatalmon lévők kritikája csak a hatalomhoz kötődőktől indulhatott ki. A forradalmat megelőző hónapokban tömeges eseményekké váltak a kommunista értelmiségi vitafórum, a *Petőfi Kör* rendezvényei, amelyek története a szovjet típusú diktatúra keretei között zajló, megújuló és megtorpanó reformfolyamat lehetőségeit is példázza. Amikor a kommunista *Magyar Dolgozók Pártja* (MDP) által ellenőrizni vélt tanácskozások tömegeseménnyé duzzadtak, a pártvezetés felfüggesztette a fővárosi értelmiségi vitakör működését, a többnyire párttag renitenseket pedig szigorú pártbüntetéssel sújtotta. A Rákosi menesztését követő enyhültebb légkörben kiteljesedett az 1953–1954-ben megjelenő és 1955-ben visszazorított kommunista reformszellelmiség. A keretet a vidéken is erősödő gyűlésezési kedvhez a *Petőfi Kör* mintájára szervezett vitaklubok, a *Hazafias Népfront* rendezvényei, valamint az egyetemek, ritkább esetben munkáskollektívák tömeg-összejövetelei adták. A rendszerkritikus tömegmegmozdulások közé sorolható egy akadémiai tudományos minősítő procedúra is: több százan jelentek meg egy kandidátusi értekezés vitáján. Az értekezés bírálata örvén a tudományos életet bíráló felszólalóknak sikerült elérniük, hogy a disszertáns ne kapja meg a tudományos minősítést.¹⁵ Ebben a preferradalmi időszakban került sor a koncepciók perben elítélt, egykori kommunista vezetők újratemetésére, ami sok tízezer ember néma tüntetésévé terebélyesedett.

A sztálinizmusból kiábránduló, reformkésztetésű kommunista értelmiségiek élesen bírálták az MDP korábbi politikáját, ami a szélesebb közönség előtt is nyilvánvalóvá tette a hatalmon lévők különböző csoportjai közötti ellentéteket, s mintegy fellazította a talajt a diktatúraellenes rendszerkritika előtt. A tömeg-összejövetel legfőbb jellegzetessége a megelőző évek kritikus hangvételű gyűléseikhez képest az volt, hogy a viták a – korlátozott – nyilvánosság előtt, s nem csupán a párton belül zajlottak. A sajtó funkciójának megfelelően, de a diktatúra hatalmi-ideológiai keretein belül ténylegesen információközvetítővé vált. A cenzúra enyhült, s a sorok között olvasni tudó a politikai-hatalmi válság mélyülését jelző következtetésekre juthatott.

A rendezvények egyre inkább spontán tömegeseményekké váltak, amelyek 1956 októberében kezdtek kicsúszni megszervezőik ellenőrzése alól. A tömegmegmozdulások újabb formái a felsőfokú oktatási intézményekhez köthetők. Az októberi egyetemi diákgyűlések az országos diákszövületre készülési jegyében folytak. A szervezők eredeti szándékával ellentétben az összejövetel olyan politikai vitafórumokká váltak, amelyeken az egyetemi kívánalmak helyébe egyre inkább helyi és országos követelések kerültek. A szegedi, a budapesti és a miskolci egyetemisták gyűlései a legismertebbek.

¹⁵ Bándy Sándor–Jancsics Long: A forradalom főpróbája? Replika 2000. 41–42. sz. 265–283.

A helyi MEFESZ (*Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége*) október 23-ai megalakulása a veszprémi *Petőfi Színházban* jó példa az ellenőrzött, zárt tömeggyűlés radikalizálódására – a hatalom szemszögéből: elfajulására. A több száz résztvevő – 10%-uk a helyi párt- és állami vezetés kádere – éjfélig vitatkozott, lebonyolította választási procedúrát, kibővítette a hivatalos követeléslistát és határozott arról, hogy sokszorosítják döntéseiket, és a környékbeli üzemekben tájékoztatókat tartanak.¹⁶

A diákmegmozdulásokhoz hasonló összejövetelekre került sor a *Diósgyőri Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárakban* (DIMÁVAG), ahol – a diákközösségekhez hasonlóan – sok ember fejthette ki véleményét, s a levelező egyetemi hallgatók révén a miskolci egyetemen történtek híre is késelem nélkül eljutott hozzájuk. Mint a különféle értelmiségi körökben, Diósgyőrben is hatalmi keretek között zajló eseményről volt szó: a *Dolgozó Ifjúság Szövetsége* (DISZ) őszre tervezett kongresszusa előkészületeként a munkásparlamentre készülő gyári pártmegbízottak összeírták a kívánásokat – ezt tették saját rétegszervezetükben az egyetemisták is. A kezdeményező fiatal mérnök és munkás társai még párton belüli demonstrálásra sem gondoltak. Éltek a felkínált lehetőséggel: továbbítani szerették volna azokat a problémákat, amelyek a munkásokat foglalkoztatták. Az összeállított kívánáslistát szabad pártnapon tervezték elfogadtatni.¹⁷ Elképzelésüket írásba foglalták, és az ívet körözték a munkások között. Aláírásukat is kérték. Így szerettek volna meggyőződni arról, hogy valóban a *köz* véleményét fogalmazták meg. Kívánalmaik nem voltak merészebbek a diákokénál. A gyár párttitkára még biztatta is őket, hogy azokat a pontokat, amelyeket a szervezők túl merészeknek tartottak – a hadifoglyok hazahozatala, a nemzeti ünnepek munkaszüneti napokká nyilvánítása, a szovjet csapatok kivonása, kilépés a *Varsói Szerződésből* –, nyugodtan vegyék fel a követelések közé.

A megyei pártvezetés – élén az 1956 nyarától a reformoknak elkötelezett Földvári Rudolffal – támogatta a diák- és munkásköveteléseket. A DIMÁVAG párttagsága megszavazta a „munkásszervező bizottság” által összeállított kívánáslistát.¹⁸

1956 őszén a párt kezdeményezésére indult tömeggyűlések nem egy helyen a pártvezetés ellen fordultak. Az MDP irányítói egyre inkább elvesztették a kont-

16 *Paczolay Gyula*: Politikai indítékú diszkriminációk, az 1956-os forradalom eseményei az egyetemen, rehabilitáció. In: *A Veszprémi Egyetem története 1949–1999*. Szerk. Albert József. Veszprém, 2002. 242–243. *A Veszprémben ötvenhatban történekről* ld. még: *Mészáros Gyula*: Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956. Tények, dokumentumok, visszaemlékezések. Veszprém, 2001.; *Standeisky Éva*: Veszprém megye. In: *A vidék forradalma, 1956. II.* Szerk. Szakolczai Attila. Bp. 2006. 397–436.

17 A „szabad pártnap” olyan pártgyűlés volt, amelyre nem párttagok is meghívást kaptak.

18 *Molnár Adrienne*: Kik voltak és mit akartak a Borsodi Munkástanács tagjai. In: *A vidék forradalma. Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai*. Szerk. Simon Zoltán. Debrecen, 1992. 59–68.; *Szakolczai Attila*: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In: *A vidék forradalma, 1956. I.* Szerk. Szakolczai Attila–Á. Varga László. Bp. 2003. 121–198.; Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések. II. Miskolc és Északkelet-Magyarország 1956-ban. Szerk. Á. Varga László. Bp. 2003.

rollt az őket bírálók felett. Az irányítás lényegében már akkor kicsúszott a hatalmon lévők kezéből, amikor október 23-án nem tudták eldönteni, hogy engedélyezzék-e a diákok szolidaritási tüntetését a lengyelországi reformváltozások mellett. Hezitálásuk érthető: nem tudhatták, hogy a szovjetellenességgel összekapcsolódó lengyelországi változások nem gyűrűznek-e be Magyarországra, ami az egyre népszerűbb Nagy Imre visszatértét, s az ő bukását jelentette volna.

Tömegjelenetek a forradalom első napjaiban

A forradalmak többnyire eufórikus tömegtüntetésekkel kezdődnek, s a mámor mindaddig kitart, amíg nem jelentkeznek a káosz csalhatatlan jelei, amíg az emberek többségének életminőségét, vagyonbiztonságát nem fenyegetik az átláthatatlan, ellenőrizhetetlenné vált történések.¹⁹ A tömegjelenetek színtere az utca. Ennek az írásnak nem az ötvenhatos térhasználat korabeli és későbbi megörökítése a célja,²⁰ hanem az utcának, mint információszerzésre, véleménycserére és cselekvésre alkalmas közösségi térnek a bemutatása. Az utca a forradalom kezdeti szakaszában olyan volt, mint valami „ősköd”, „a kezdet káosza”, amelyből lassan váltak ki a forradalom artikulációjára alkalmas csoportok és személyek.

A forradalmak mind hasonló módon robbannak ki: a tömeg az utcára vonul, jelszavakat skandál és zászlót lenget. Szidja a gyűlölt rendszert, hatalmi jelképeit szétszaggatja, lerombolja, megsemmisíti. Követeléseit igyekszik közkinccsé tenni (elfoglalja a nyomdát, megrohamozza a rádió épületét). Kíváncsiskodók, kalandkeresők és lumpenek vegyülnek a tüntetők közé. Az embereket hatalmába keríti a tömegpszichózis: személyiségük része lesz a tömegtestnek, a közös élmény narkotizáló hatása alá kerülnek. Valahol elcsattan egy pofon, kitör a verekedés, eldördül egy lövés. Rémhírek kapnak lábra. A demonstrálók a józanság és az önkívület határán sietnek szónokot látni, szobrot dönteni. Fellazulnak az erkölcsi fékek. Felmagasztosul a jó: ismeretlenek ölelgetik egymást, a rossz eltűnésének lehetősége optimistává teszi az embereket.²¹ A tömegmámor ellensége az idő: nincs az a lelkesült összejövétel, amely néhány óra alatt véget nem érne.

19 „A városi forradalom győzelmét örömmámor kísérte. A népi erőszak, amely itt-ott a nagyszabású hatalomátvételt kísérte, még nem zavarta meg a jó polgári lelkiismeretet” – írja az 1789-es francia forradalomról François Furet. *François Furet: A francia forradalom története.* Bp. 1996. 79.

20 Ld. erről: *Horváth Sándor: Kollektív erőszak és városi térhasználat 1956-ban.* In: Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban. Szerk. Gyáni Gábor–Rainer M. János. Bp. 2007. 116–136.

21 A „tömeg erkölcsössége bizonyos körülmények között sokkal magasabb rendű lehet, mint a benne levő egyéneké, és hogy csak az együttlét teheti az embereket alkalmassá a nagyobb fokú önzetlenségre és odaadásra” – írja Freud Le Bonra hivatkozva. *Sigmund Freud: Tömegpszichológia és én-analízis.* In: *Uő: Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások.* H. n., 1995. (Sigmund Freud Művei V.) 197.

Az 1956-os forradalom kezdete spontán népünnep volt. Viszonylag homogén csoportok – diákok, üzemi, vállalati dolgozók – indították, majd kiegészültek utcai járókelőkkel és a felvonulás hírére odaseregglő egyénekkkel és csoportokkal.²² Az ünnephez rítusok társultak: ötvenhatban ilyen volt a jelszavak skandálása, a szobordöntés, a csillagleverés. „Éppen ez a spontaneitás, ez a csodálatos összehangolódás adja meg ennek a megmozdulásnak nagyszerű lélektani és erkölcsi jelentőségét. Egyelőre se hordószónoka, se jellegzetes politikai irányítói nincsenek. Mindenki, mindenki mintha a maga egyéni belátása szerint cselekedne, és nincs széthúzás.”²³

A felszabadultság-érzést, az örömteli együttlét élményét fokozza az alkohol és a zene.

A továbbgyűrűző forradalom résztvevői megosztottak. Ismétlik a közös sérelmeket és vágyakat, de a nagy egységből ekkor már érdekcsoportok konglomerátuma lesz. Az emelkedett ünnepélyesség át-átcsap szabadosságba. A felbolydulás alkalom a régi sérelmek felhánytorgatására, lehetőség a spontán elégtételvételre. A rendbontások száma szaporodik. A felvonulók hivatalos helyiségeket törnek fel, az iratokat széthányják, elviszik, elégetik. A felfordulás sokak számára újabb lehetőség az ivásra. Forradalom idején a szokásos napirend felborul. Az életnek nincs normális kerékvágása: azt még ki kell találni. A napokig tartó felfordulásban erélyes, jó szervezőképességű emberek felé fordul a figyelem, s közülük – látszólag véletlenszerűen – kiválasztódnak az új vezetők.

Míg a fővárosi forradalomról ünnepélyes, emelkedett képsorok állandósultak a közemlékezetben, a vidéki forradalmakról kevés az ismeret. Minden település őriz egyre homályosuló emlékeket a helyi hatalomváltásról, de ezek között nem túl sok a büszkén vállalható, keblet melengető múltfoszlány. Az emlék az összevisszaságról, a zúrvavarról, a félelemlről, a bizonytalanságról többnyire megmaradt, míg az öröm és a felszabadultság-érzés kevésbé hagyott maradandó nyomot.

1956 októberében is térben és időben mozgott, változott a tömeg. 23-án Budapesten a békés, szervezett tüntetés a kora esti órákban alakult át többcentrumú népfelkeléssé, fegyveres harccá (a rádió ostromává, szobordöntéssé, a Parlament előtti tömeggyűléssé). A nagyvárosokban az elkövetkező napokban a helyi sajátosságoknak megfelelően került sor hasonló megmozdulásokra.

Az első napok tömegei többnyire az utcán, tereken demonstráltak, és ha megálltak szavalókat, szónokokat hallgatni, tüntetőkből, felvonulókból népgyűléssé alakultak át.

Az 1956-os forradalom első hete szinte csak tömegdemonstrációkból – felvonulásokból, zárt és nyílt térben tartott népgyűlésekből – állt. (A forradalom utóvédharcaiban megint nagy szerep jutott az immár a megszállás ellen tüntető, sztrájkoló – ellenálló – tömegeknek.)

22 „Mint egy megbolygatott méhkas, olyan a szentlőrinci főutca. Az emberek csoportokba verődve tárgyalják a rádióban hallott budapesti híreket.” Ellenforradalom és tanulságai a Pécsi járásban.

Pécs, é. n. 3.

23 *Kassák Lajos*: Szénaboglya. Bp. 1988. 422.

A tömegdemonstrációk rekonstruálása során az egyik végletet a korabeli lelkes sajtótudósítások, a másikat a csüggeteg hangulatú, elkeseredett belső pártjelentések jelentik.

Az MDP központjába érkezett helyi pártjelentésekből életszerű, bár egyoldalú képet nyerhetünk a tömegmegmozdulásokról, hiszen a belső információkhoz az akkori, a párt számára veszélyes helyzetben nem fűződhetett ferdítési érdek; a félelem azonban megzavarta tisztánlátásukat: felnagyította az életveszélyt, és zavarodottá, kiszámíthatatlan viselkedésűvé tette a felkelőket. Ugyanazt az eseményt másképpen látja a hatalmat veszített, és megint másképp a hatalmat kószolókat. Másképpen az eseményeket szándékosan kiszínező, az érzelmekre hatni kívánó újságíró, s megint csak másként a támadott erőszakszerv szorongó rendőrtisztje.

„A délelőtti szakadó esőben is percről percre nőtt a tömeg. [...] Szemüket törölgető asszonyok, meghatódott férfiak ajkán csendült fel a Kossuth-nóta. Öröm, boldogság, felszabadultság minden tekintetben. Lelkesedés a szavakban. Erőt, óriási erőt sugárzott a tömeg. A Megyei Tanács székháza elé érve egyöntetűen hangzott a követelés: Jöjjenek a tanács dolgozói velünk! Tartsanak együtt a néppel! A nép van itt értetek! [...] Továbbindultak. A megyei tanács vezetőivel, dolgozóival, végeláthatatlan sorokban, kokárdákkal, nemzetiszínű zászlók, Kossuth-, Petőfi-képek, a Kossuth-címer árnyékában hömpölygött a nép [...] A megyeszékhely ifjúságának követeléseit és állásfoglalását ismétli a vasútállomás mikrofonja. A tömeg helyesel, hullámszik, zúg, morajlik” – olvassuk a zalaegerszegi újság (*Zala*) október 26-ai, rendkívüli kiadásában. Az ugyanerről a napról szóló helyi rendőrségi beszámolóból a következőket tartotta fontosnak a Belügyminisztérium központi ügyelete: „a megyei Párt VB likvidálta az államvédelmet, amely el is hagyta az á[llam]v[édelem]. épületét. Az év. beosztottak családotól kimentek a határőr laktanyába. Ezután a megyei Párt VB likvidálta saját magát. [...] a megyei bizottság épületét jelenleg a honvédség őrzi.”²⁴ Zalaegerszegen október 26-án „csattognak a kalapácsok, pengenek a feszítővasak, omlanak a nemzeti béklyó egyik jelképének, az úgynevezett szabadságszobornak a törmelékei. [...] Népünknek, városunknak nem kell a szobor. S feszülnek már az óriási drótkötelek, felzúg a hatalmas Mach gépkocsi motorja, és dől a mélybe, a sárba a gigászi építmény. Ledől... A déli órákban a Hamburger-szobor is a földre került.”²⁵

Ezekből a forrásokból nem tudható meg, hogy a békés tüntetés néhány óra elteltével véres eseményekbe torkollt: a pártbizottság székházából a tömegre lőtték. Halottak, sebesültek maradtak az utcán.²⁶ A korabeli, nem a nyilvánosságnak, hanem a pártvezetés tájékoztatására szolgáló, a *Magyar Távirati Iroda* (MTI) által

24 Rendőrségi napi jelentések. 1956. október 23–december 12. I. Összeáll., bev. Kajári Erzsébet. Bp. 1996. 8.

25 '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai, 1956–1958 Szerk. Csomor Erzsébet–Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1996. (Zalai Gyűjtemény 40.) 60. Hamburger Jenő 1919-ben a tanácsköztársaság népbiztosa volt.

26 A tüntetők követelték, hogy a megyei párttitkár fogadja el követeléseiket, és menjen le közéjük, ne csupán az erkélyről nyugtatgassa őket.

adott jelentés megint más képet fest: „Pénteken [26-án] Zalaegerszegen több ezres fegyelmezett tüntetés volt. A tömeg a megyebizottság székháza elé vonult, követelve Dénes lemondását. Dénes megjelent az erkélyen, ezt kiáltva: »Ha nem akarjátok, hogy vér folyjon, tűnjetek el!« A tömeg fehér zsebkendővel kezükben küldöttséget menesztett, amely tárgyalásokat kezdett. Dénes javaslatára a helyszínen megalakult a munkástanács. Dénes lemondott, de a tömeg követelésére nem volt hajlandó a néppel tüntetni, bár megígérték, nem lesz bántódása. A békes követelésre a tömegbe lőttek, két halálos áldozat és sok sebesült volt. A rendőrség, a honvédség és az ÁVH [*Államvédelmi Hatóság*] nem avatkozott a harcba. A munkástanács ülésekor [27-én] érkezett az új kormány híre – több ezres tömeg hurrákiáltásokkal fogadta a névsort, ugyanakkor tiltakoztak Apró és Bebrits ellen. Az ÁVH fegyveres erői szombaton délután [27-én] leszereltek, leadták fegyvereiket, és átadták az épületeket a munkástanácsnak.”²⁷

A tömeg az esetek kisebb hányadában keveredett konfliktusba az erőszak-szervek (rendőrség, honvédség) helyi vagy kirendelt egységeivel, ezek azonban – éppen a sebesülések, halálesetek miatt – nagy visszhangot váltottak ki. S ha az esetek zömében nem is verték szét a tüntetést, sőt, sok helyen maguk a katonák és a rendőrök is a felvonulók közé álltak, a fenyegetettség érzése fokozhatta a feszültséget. Nem lehetett tudni, hogyan reagálnak a parancsnokok a tömegmegmozdulásra: engedelmessé-e a felosztatást erőszakkal elrendelő esetleges felső parancsnak, vagy a saját döntés alapján adnak ki tűzparancsot. Nem volt ritka, hogy a fegyvert kezelő izgalmában lőtt, vagy nem a levegőbe célzott, hanem a tömegre.²⁸ Éppen itt fordult meg az események menete: az erőszak-szervek az irányítás labilitása, a politikai-morális megosztottság miatt képtelenek voltak a széteső pártállam megvédésére: maguk is szétesőben voltak.

Ötvenhat tömegei jellegükben, viselkedésükben, összetételükben, dinamikájukban eltértek egymástól, közös volt azonban bennük a szovjetellenesség és az ÁVH tagjai iránti gyűlölet.

A tömegkövetelések két fő sajátossága volt: a függetlenségvágy és a rendszer megreformálásának igénye. Mindkettővel együtt járt a pártállami vezetők és politikájuk bírálata.

A demonstráló tömeg

A politikai tömegmegmozdulások számos válfaja közül ötvenhatban kettőt különböztethetünk meg: a demonstráló és az agorális tömeget. A demonstráló tömegek a forradalom első négy-öt napjában formáltak a fővárosi és a vidéki eseményeket. A forradalom első hetének tömeg-megjelenési formáivá a felvonulások, tünteté-

²⁷ *Litván György*: Vidéki helyzetkép, 1956. Október 23–27. *História* 17(1995) 7. sz. 33.

²⁸ Az ún. sortüzekről immár könyvtárnyi irodalom szól, feldolgozásukat nem tekintettem feladatnak. Összefoglalóan ld. *Zsimányi Ildikó*: A magyar néphadsereg karhatalmi célú alkalmazása az 1956-os forradalom kezdetén. In: *Trezor* 2. A Történeti Hivatal évkönyve, 2000–2001. Szerk. Gyarmati György. Bp. 2002. 257–266.

sek váltak, míg a második hétre inkább a gyűlések voltak jellemzők, amelyek között már ritkább volt a nagy tömegeket megmozgató összejövetel.²⁹ Demonstrációkra az ellenállás időszakában is sor került (például a december 4-ei fővárosi asszonytüntetés és a december 11–12-ei országos sztrájk alkalmával, valamint – nem egy esetben – a helyi forradalmi szervek melletti kiálláskor).

A békés felvonulók és a jelképrombolók

A helyi viszonyoktól – a településnagyságtól, a hatalom jellegétől – függött, hogy a békés tüntetések sorozata kisebb egységekre lebomolva mivé alakul: békés hatalomcserévé (modellváltássá, reformperiódus kezdetévé) vagy elhúzódo, konfliktusokkal terhes hatalomváltássá. Minél később jutott el az események híre egy kisebb településre, annál nagyobb volt az esély arra, hogy a helyi átalakulás békésen menjen végbe. A véletlennek nagy szerep jutott. A hírhozók vérmérséklete, egyéni sérelmei, a lakosság megosztottsága, vagyoni viszonyai, a település vezetőinek múltbeli magatartása, a helyi értelmiség – tanító, pap, orvos – reagálása az eseményekre mind-mind hozzájárulhattak egy település forradalmasodásához vagy viszonylagos passzivitásához.

A békés felvonulások velejárója volt az éneklés, a jelszavak skandalása, te-reken, középületek előtt pedig a szónoklat és a szavalat. A helyi forradalom kezdetét jelentő tömegfelbuzdulás szinte mindig együtt járt jelképrombolással.

A budapesti Sztálin-szobor ledöntése még a karneváli népjelenetek közé sorolható, az ugyanakkor zajló Rádió előtti eseménysor viszont már emberi pusztulással járó tömegharcnak minősíthető.

Keveset tudunk azokról a településekről, ahol békésen, de az országos változások koreográfiáját követve ment végbe a helyi hatalomváltás.

A változások iránti fogékonyság miatt csak azokra a településekre figyel az utókor, ahol történt valami rendkívüli, pedig érdemes lenne vizsgálni azt is, hogy az október 28-ai kormányfordulat előtt hány településen maradt mozdulatlan a lakosság, és a népfelkelés jogosságának elismerése után is csak külső ösztönzésre gyűléseztek a helyiek – vagy még arra sem. Feltételezésünk szerint sok száz község, kistelepülés, tanyaközpont, egykori uradalmi majorság esett ebbe a kategóriába. Közrejátszott az is, hogy folyt az őszi betakarítás. A szüretet nem lehetett abbahagyni vagy elhalasztani, az emberek egész évi munkája benne volt.

²⁹ De ilyenre is van példa: Vidovics Ferenc, Somogy megye egykori kisgazdapárti főispánja okt. 30-án Kaposvárott legalább tízezer ember előtt beszélt.

A megtámadott tömeg

A szovjet vezetés abban bízott, hogy a felvonuló nehézpáncélosok visszaretentik a felkelőket. A német demokratikus köztársaságbeli és a lengyel forgatókönyv itt nem vált be: a városon belül nehézkesen mozgó páncélosokat a leleményes felkelők nem egyszer felrobbantották, kiégették. A demonstrációs hadművelet nagyobb veszteséget okozott a szovjeteknek, mint a felkelőknek.

Miközben a szovjet vezetés tétovázott, katonai egységeit felvonultatta, ide-oda irányította, polgárháborús helyzet alakult ki. Egyes magyar belügyes és katonai egységek, amelyek vezetői komolyan vették a statáriumot és megrettenetek a hatalom megingásától, összecsaptak a felkelőkkel. A sortűzek elrendelői és áldozatai egyaránt magyarok voltak.

A hatalmát veszni érző régi helyi vezetés, amíg képes volt rá, fellépett a forradalom ellen. A megtorlásra kirendelt rendőri és honvédségi egységek azonban egyre inkább szabotálták a felsőbb utasításokat, sőt, egész egységek álltak át a felkelők oldalára. Sok múlott vezetőik hozzáállásán: volt, aki teljesítette a statárium-rendeletet és a békés tüntetők közé lövetett, mások visszahúzódtak, kivártak.

A forradalom október 23-án Debrecenben is békés tüntetésnek indult. A tömeg feloszlására nem csupán rendőri és ÁVH-s egységeket rendeltek ki, hanem sorkatonákat is. Az emberek szidalmazták az ávosokat, a rendőröket és a katonákat. Egyre feszültebb lett az addigi vidám, felszabadult légkör. A felfokozott hangulatban, lőparancsra várva néhány katona bevizelt, voltak, akik elájultak – és eldőrdültek a lövések...³⁰

A fővárosban a tüntetés 23-án este a Rádió épülete előtt fordult véres összecsapásba: az épületet ostromlók és az épületet védők fegyvert használtak. Az ostrom idején az épületben tartózkodó rádiós az események után egy héttel mitizálta a történeteket. A forradalmi nép megszemélyesítője a „Vöröshajú Lány” lett, akinek arca izzott a haragtól, amikor a hatalom képviselői nem akarták a tüntetők követeléslistáját az ország nyilvánossága elé tární.³¹

A budapesti október 25-ei és a mosonmagyaróvári, egri és miskolci október 26-ai, a tiszakécskei október 27-ei véres eseményekről már sok írás született, de a többi fegyveres beavatkozásról is vannak már ismeretek.³² A települések zömében azonban a helyi erőszakszervek nem lőttek a tömegre, így nem lettek áldozatok. Számos helyen viszont úgy értelmezték a központ öntevékenységre, saját belátásra buzdító tanácsát, hogy tűzparancsot adtak, vagy a katonák, rendőrök pánikba esve meghúzták a ravaszt. A forradalom első napjaiban a helyi katonai

30 Az információért tanítványomnak, Kókai Dávidnak tartozom köszönettel, aki leírta a tüntetés feloszlásában résztvevő nagyapja emlékeit.

31 A korabeli cikk szerzője festőiesítette az ostromot. A Vöröshajú Lány. Szabad Magyar Rádió 1956. [okt. 31.] 3.

32 1956 kézikönyve. I. Kronológia c. kötet (Szerk. Hegedűs B. András. Bp. 1996.) valamennyi sor-tűzről beszámol, a IV. melléklet térképén látható az a húsz település, ahol a hatalom fegyverrel oszlatta szét a tüntetőket.

parancsnoktól függött, belelövet-e a tüntetőkbe. Az a néhány tiszt, aki vélt kötelességérzetből vagy félelemből sortüzet rendelt el, számíthatott a népharagra.

Győrben október 25-én a „rendőrök bevonultak a börtönbe, de a kocsijukon hagytak egy géppuskát, valamint lőszert és kézigránátokat. [...] Egy fiatal lány, Máté Mária felmászott a gépkocsira, leadta a géppuskát és kezdte leadogatni a kézigránátokat és a lőszert, amikor az épületből lelőtték. A tüntetők szétszaladtak, de szinte azonnal vissza is tértek, és ostrom alá vették a börtönt. Szabályos harc bontakozott ki, a felkelők közül két újabb fiatal esett el, a védők között is sok volt a sebesült.”³³

Egerben október 27-én börtönből szabadult fegyencek fegyvert követeltek, amit a honvédség képviselője megtagadott. A tömeg, amely nem tudhatta, hogy a harcolni vágyók között köztörvényesek is vannak, a követelők mellé állt. Először a fegyencek lőttek, majd a megtámadott hadnagy adott le két figyelmeztető lövést, amire a tömeg megvadult és a hadnagy ellen fordult. A honvédtiszt a rendőr-főkapitányságra menekült. Kétségbeesett tetteivel a támadókat igazolta: ő is a forradalmat megfojtani akaró hatalomhoz tartozik. A rendfenntartásra szerveződő főiskolások, akiket a tömeg magáénak érzett, másként jártak el. Kiemelték a fegyvert követelő hangadókat az emberek közül: „Egy részüket sikerült jobb belátásra bírni; néhányukat elfogtuk, a liceumba zártuk, és másnap átadtuk őket az ózdi munkástanácsnak” – emlékezik az akció egyik résztvevője.³⁴ A honvédtisztet a pártbizottság épületébe vitték: a rettegő pártfunkcionáriusok, ostromtól tartva, a hadnagyot ingujjban kilökték a feldühödött emberek elé. Az ÁVH-s (?), ÁVH-snak nézett (?) tisztet ütlegelni kezdték, valaki fél téglával fejbe vágta. A főiskolásoknak végül sikerült kimenteniük, és magukkal vinniük.

A romboló, lincselő tömeg

A forradalom első napjaiban több helyen elvágták a távvezetékeket, hogy megakadályozzák az erőszakos szervek képviselői közötti kapcsolatot, és igyekeztek elfoglalni a legfontosabb középületeket, lefegyverezni a rendőrséget, katonaságot.³⁵ A néhány ezer lakosú vagy annál kisebb településeken csak akkor fajultak el az események, vagyis mentek át iratmegsemmisítésbe, tanácsháza-rombolásba, emlékmű-döntögetésbe, ha nem akadt(ak) olyan tekintélyes helybéli(k), aki(k) meg tudta(k) egyezni a tüntetőkkel, le tudták csillapítani az indulatokat. Leggyakrabban azonban a békésen lezajlott népgyűlés befejeződése után, még aznap este vagy másnap délelőtt kialakult a tömeggyűlés romboló változata.

A tömegindulatok nem mindig maradtak meg a hangos tüntetés szintjén, hanem gyakran rombolásba, ritkán pedig lincselésbe fordultak. Lehet-e ezeket az erőszakos cselekményeket népítéleteknek nevezni? E szónak pozitív mellék-

33 *Szakolczai Attila*: Győr-Sopron megye. In: A vidék forradalma, 1956. II. i. m. 157.

34 *Nagy Pál*: *Journal in-time, él(e)tem*. Bp. 2001. 186.

35 *Ellenforradalom Somogyban, Kaposvár*, 1957. 42.

zöngéje van: azt sugallja, hogy az elkövetők jogos sérelmeiket torolták meg, s a rendkívüli körülmények következménye volt, hogy a felindult emberek az ítélet végrehajtásának kollektív módját választották a hosszadalmas igazságszolgáltatási procedúra helyett. A lincselés pejoratív értelmű fogalom: állatias ösztönök, drasztikus indulatkitörések képzete társul hozzá. A „népítélet” csak idézőjelbe téve alkalmazható az ötvenhatos érzelmi-ideológiai indíttatású gyilkosságokra: az elkövetők nem ismerték áldozatukat, akik számukra a rosszat – többnyire a kommunista diktatúra gyűlölt erőszakszervét, az ÁVH-t – szimbolizálták. A cselekmények semleges meghatározása a „kollektív önbíráskodás” lehetne, amely viszont túl steril a korabeli zaklatottság jelzésére.

Jelenlegi ismereteim szerint hét településen lincselte a tömeg: Budapesten, Miskolcon, Ózdon, Hajdúnánáson, Kiskunmajsán, Egerben és Bicskén. A két nagyvárosban a kommunista erőszakszervek képviselői ellen fordult a népharag, de a budapesti Köztársaság téri pártháznál brutálisan meggyilkolt áldozatok között a karhatalomba sorozott kiskatonák voltak többségben.³⁶ Hajdúnánáson és Kiskunmajsán zsidók voltak az áldozatok, Egerben és Bicskén pedig az erőszakszervek és az MDP funkcionáriusa.

Ózdon október 29-én, egy nappal a forradalom hivatalos elismerése, az ÁVH feloszlata után lincselték meg a volt erőszakszervek képviselőit. Az eseményt a véletlen váltotta ki. A tanárból lett nemzetőrparancsnok, a helyi írócsoport jó szándékú, de gyenge idegzetű vezetője³⁷ a több napos alváshiány delíriumos állapotában összeszólalkozott a rendfenntartásban a nemzetőrökkel együttműködő rendőrökkel. A rendőrség épületében lövöldözés kezdődött a rendőrök és a nemzetőrök között: nem egymásra, hanem a levegőbe lőttek. Két nemzetőr kétségbeesetten rohant a hangosbemondó helyiségébe, hogy segítséget kérjen. Megszólaltak a gyári szirénák, majd a hangosbemondó irányítója, hitelt adva a hírhozók szavának, drámai bejelentést tett az államvédelmisek és a rendőrök lázadásáról, és arra kérte az embereket, hogy ne menjenek a lövöldözés közelébe. A felhívás éppen az ellenkező hatást váltotta ki. A gyárban sztrájkoló munkások azonnal vasdorongot és egyéb eszközöket ragadtak, és rohantak a helyszínre, megtámadottnak vélt társaik megsegítésére. Mire odaértek, a csetepaté már véget ért, az idegösszeroppanást kapott parancsnokot kórházba szállították. Az elszabadult indulatok a rendőrtisztek és az ÁVH-sok ellen fordultak, akiknek nem volt közük a lövöldözéshez, de a tömeg azt feltételezte róluk, hogy ők állnak az „aljas támadás” mögött. Hajtóvadászat indult ellenük: elfogták őket az utcán, kihurcolták őket lakásaikból, többeket (egy ügyészségi nyomozót, egy ÁVH-s és egy rendőrtisztet) holtra vertek. A csaknem egérutat nyert ÁVH-tisztet futása tette gyanússá. Felfigyelt rá a

36 Az egyik Köztársaság téri áldozatról így emlékezik egy képzőművész: „az Erkel Színház háta mögött, az iskolával szembeni téren egy fán függött. Szörnyű látvány volt ez a félméztelen ember. Az alvadt vér teljesen belepte a fejét úgy, hogy a feje fölismerhetetlen volt tőle.” *Sümegei György: Kép-szó. Képzőművészek '56-ról.* Bp. 2004. 146.

37 *Szokolczai A.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye i. m. 23., 167–168.*

martinacélműben dolgozó munkás, aki korábban tábori csendőr volt. Feltartóztatta az illetőt, akit feltehetően ismert, és hogy ne tudjon továbbfutni, kioldatta vele az övét és letolta vele a nadrágját.³⁸ Az eljárás a nyilas idők származásvizsgálási módszerére emlékeztet és antiszemitizmust valószínűsít. Az odaérkező tömeg agyonverte az elfogottat. Mindhárom meglincseltet elretentésül fejjel lefelé fel is akasztották a munkástanács épülete előtti gesztenyefákra. „A város élte tovább az életét, nem okozott különösebb megdöbbenést ennek a három embernek a halála sem. Talán az volt a hangulat Ózdon, hogy egy bűnös rendszer, egy gyilkos rendszer éppen kéznél lévő képviselőin állt bosszút a tömeg, és nem tekintették őket vétlen áldozatoknak, hanem olyan embereknek, akiknek éppen nem volt az adott pillanatban szerencséjük, de nem egészen méltatlanul érte őket ez a büntetés, amit a nép osztott ki nekik” – érzelkelteti a korabeli hangulatot az egyik szemtanú.³⁹

A rémhírnek hitelt adó helyi forradalmi vezetők – köztük a helyi forradalmi szerv elnöke, az 1944-ben anarchista, nacionalista kommunistává lett, majd az MDP-ből kizárt Antalköz József⁴⁰ – a környező települések forradalmi szerveihez fordultak segítségért. A téves hírré segítségként érkezők a lincselés utáni rendteremtésben segítettek. Estére újjáalakult a helyi forradalmi szerv, az Ózdi Munkástanács. Az államvédelmiskék összeszedése, kihallgatása ekkortól már szabályozott keretek között folyt. A nemzetőrség tagjaiból nyomozócsoport alakult: ez irányította a leleplezett hálózati személyek összegyűjtését.

Egerben börtönből szállított rabok felbujtására lincselték meg az őket kísérrő tisztet. A rabok „kikiabáltak a gépkocsi ablakán, és a tömeget felhergelték, hogy ők forradalmárok, és aki kíséri őket, az egy ávós százados. Akkor a tömeg lerántotta a gépkocsiról ezt a katonát, és elkezdték verni. [...] Ezt a lincselést én végigkísértem az utcán” – emlékezett Kőhegyi Gyula, aki 1959-ben magának linóleummetszetet is készített a jelenetről.⁴¹ Bicskén a község függetlenített párttitkárát az új járási rendőrkapitány – korábban rendőr százados – nem védte meg a népharag elől. A belügyesek megfogalmazásában és szóhasználatával: dr. Tóth Géza rendőrkapitány a párttitkárt „a felbőszült tömegnek adta ki azzal a kifejezéssel, hogy vigyék a nép ítélete elé. Az úgynevezett népitéletből kifolyólag Kemény István súlyos testi sérüléseket szenvedett, az ott jelenlévő huligánok ütlegelték, a hasát égő cigarettával sütögették.”⁴² Egy másik, szintén a megtorlás

38 Szakács Albert-interjú. Készítette Páczelt Istvánné 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma. 340. sz. 54–55.

39 Uo. 56–57.

40 Az 1946-os ózdi kommunista tömegmozgalomban játszott szerepéről ld. *Standeisky Éva*: Antiszemitizmusok. Bp. 2007. 141–154. A helyiek körében köztiszteletnek örvendő Antalköz 1956 novemberében belépett az MSZMP-be, 1956-os tevékenysége miatt nem indult eljárás ellene. Társai közül többen életfogytiglani börtönbüntetést kaptak.

41 *Sümei Gy.*: i. m. 131. Lehet, hogy az autón köztörvényesek utaztak, akik a helyzetet kihasználva akartak szabadulni, de az sem elképzelhetetlen, hogy valóban felkelők voltak a kocsin.

42 Összefoglaló az ellenforradalom alatt történekről. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára III/1–4.

idején keletkezett leírás szerint „A község szemete, kulákok és lumpenproletárok” ütlegetni kezdték az idős embert, „az ellenforradalmár csőcselék rugdálni kezdte. Így rugdalták le az emeletről a földszintre. Az eszméletlen ember nyakába kötelet kötöttek...”⁴³ A párttitkár életét a község új vezetői mentették meg.

Az agorális tömeg: a népgyűlés

Agorális tömegeknek⁴⁴ nevezhetők 1956 szeptember–októberében a reformokat követelő, a szabad megszólalás lehetőségét kóstolgató, tömeggyűléseken, értekezleteken, vitákon résztvevők és a sztrájkolók. A gyűlésező, agorális tömegek hozták létre a forradalom szerveit, s amíg léteztek, támaszoknak számítottak. Az agorán – szabad és zárt térben – gyűlésezők magatartása, döntéseik megszületésének módja külső és helyi körülményektől függött, emellett a hagyományok is „beeszláltak” a közösségi véleményalkotásba. A tömegenergiák kimerülése és a hatalom felbomlása után, illetve a tömegjelenségek elfajulásának következményeképpen a zárt térben tartott népgyűlések érvényesítették a közakaratot. A vonuló tömegek helyett tanácskozó, ülő-álló emberek, embercsoportok alkották a sokadalmat. A forma az október 23-át megelőző hetek tömeg-összejöveteleire emlékeztetett, a gyűlésezők azonban a preforradalmi időszaktól eltérően zömmel már mások voltak, mást akartak, másként szervezték meg önmagukat.

A demonstráló tömeg akkor válik agorális tömeggé, amikor az általános követelések helyiekkel egészülnek ki, pontosabban a tömeg kezdeményezi a helyi hatalom átalakítását, új szervek létrehozását. Ez a folyamat egyszerre zajlik egy másik hatalom-átalakító törekvéssel, amelynek célja azonban éppen ellenkező: a régi vezetők, illetve a rend felbomlásától tartók a hatalom megtartása, illetve átalakítása, megreformálása érdekében próbálnak új hatalmi szerveket létrehozni, illetve a forradalmi szervek alakításában kezdeményezően fellépve vagy abban szerepet kérve igyekeznek a felszínen maradni.

Valamennyi forradalmi bizottságot az azt létrehozó gyűlés legitímálta, s a tömegek, újabb gyűlések hatására cserélődtek bennük a tagok. A közbiztonság megteremtésének igénye visszafogta az amúgy is lanyhuló gyülekezési kedvet, és felgyorsította a forradalmi bizottságok szerveződésének folyamatát.

A települések élére került ideiglenes vezetők október 28-a, tehát a kormány általi elismerésük után azért hívtak össze újabb gyűlést, hogy a sokasággal legitímálják magukat, valamint nyilvános fórumon tárják a köz elé rendteremtő, reparációs és a közéletet megújító elképzeléseiket.

43 Uo.

44 Az agorális tömeg fogalmat Adam Biela alkalmazta 1990-ben a lengyelországi pápalátogatások alkalmából összegyűlő, csendesen ünneplő, áhítatos tömeg jelölésére. Pataki Ferenc szerint ez utóbbi kategóriába sorolható Magyarországon Nagy Imre újratemetése, a Demokratikus Charta csendes tüntetése és az erdélyi falurombolás elleni tömegmegmozdulás. *Pataki F.:* i. m. 109.

Nem egy helyen gyűlésen döntöttek a vezetők elbocsátásáról. Korabeli leírás a Veszprém megyei tanácsi vezetők felülvizsgálatáról: „Nem valami elvakult, tajtékozó gyűlölet vezette a »népítélet« alkotóit, hanem a néphez igazán méltó józanság, emberség, belátás, vagyis olyan »káderezés« zajlott a tanács nagytermében, amelyet a talpnyaláson, spicli-rendszeren felépülő régi hatalomtól sohasem várhattunk.” Nem általános vezető-elbocsátás zajlott, hanem csak a sztálinistáké: „Erőszakoskodók, volt államvédelmisták, embertelenek, szakmailag képzetlen hajbókolók szerepeltek a listán elsősorban”. S. „polgártárs” népszerűtlen hivatala miatt – káderes, vagyis személyzeti osztályvezető volt – került az ívre. A vita során többen érveltek mellette, szidták viszont Pápára került elődjét. A beszámoló szerint nagy tiszteletet váltott ki a hallgatóságból az az elbocsátásra javasolt agronómusnó, aki nem kisebbítette hibáit, és „egyenesen megmondta, hogy a csalárd vezetők árulása után is a kommunista párt tagjának vallja magát”.⁴⁵ A gyűlés a vita után a döntést a megyei apparátus 29 tagú forradalmi helyhatalmi szervére – ott a neve: Munkástanács – bízta. A végeredmény: elbocsátották az egykori tanács két elnökhelyettesét, a tanácstíkárt, öt vezető állású tisztviselőt, 4-5 osztályvezetőt és még 20 más személyt.⁴⁶

Békéscsabán a tömeg gyakorolt nyomást a hadosztályparancsnokra, aki, bár tagja volt a helyi forradalmi bizottságnak, felsőbb utasításra feloszlatta azt, és néhány tagját lefogatta. A forradalmi bizottság reformer kommunista vezetője a laktanyában kereste fel őt, s az utcán várakozó tömegre, a katonaság beavatkozása esetén elkerülhetetlen vérfürdőre hivatkozva elérte, hogy a parancsnok kiengedje a foglyokat. A tömeg megnyugtatóására a városháza erkélyén összeülekezett a hadosztályparancsnok és a forradalmi bizottság vezetője, amit a lent összegyűltek üdvívalgással fogadtak.⁴⁷

A fővárosban az egyes permkerületek – például Újpest – kivételével az agorális tömeg-összejövetelek ideje a forradalomban fordulatot hozó tűzszünet kihirdetését követően érkezett el. A fegyveres harcok miatt ezekre korábban nemigen lett volna mód. 28-a után nem csupán lehetővé vált, hanem le is egyszerűsödött a hatalomváltás: a régiek közül azok, akik féltek a fordulat következményeitől, önként távoztak, a megüresedett helyekre pedig a tömeg által többnyire véletlenszerűen kiemelt önkéntesek kerültek. A budai II. kerületben küldöttértekezletre felszólító utcai tömeggyűlést követett a körülbelül 400 fő jelenlétében lezajló hatalomátvétel a közigazgatási központ tanácstermében.

A csepeli Nemzeti Bizottság, mint a budapesti kerületi forradalmi szervek többsége, viszonylag későn, október 30-án szerveződött meg, így eleve nem volt szükség átalakításra. A kerület ideiglenes vezetése az alakuló gyűlésen akarta elismertetni magát, valamint megerősíteni és kibővíteni a bizottságot

45 Ítél a nép. Megtárgyalták a sztálinista-rákosista vezetők ügyét a megyei tanács dolgozói. Veszprém Megyei Hírlap 1956. nov. 2. 2.

46 A Veszprém megyei történeésekről ld. *Standeisky É.*: Veszprém megye i. m.

47 *Simai Mihály*: Fekete Pál – ötvenhat örökkévalóságában. 1956 – Fekete Pál öröktükrében. In: A 20. század katalizmái és az 1956-os forradalom. Szerk. Szalma Natália. Szeged, 2004. 31.

olyan emberekkel, akiket a helyi lakosok közvetlenül választottak. A tömeg magatartása Csepelen is tipikusnak mondható: több ezer ember képtelen volt indulatok nélkül vezetőket választani. A szituáció eleve megoldhatatlan volt. Az anarchia elkerülése érdekében a gyűlést meg kellett előznie jelöltek állításának (Csepelen erre 29-én került sor). A jelöltekről azonnal vita indult: vagy azért, mert ismerték, vagy azért, mert nem ismerték őket. A csepeliek a helyi stadionban gyülekeztek. Ünnepeles emelkedettség jellemezte a tömeg-összejövetelt mindaddig, amíg a választási procedúra el nem kezdődött. A korabeli sajtótudósítás szerint amikor a nevek elhangzottak, a több ezres tömeg vagy tapsolt, vagy pfújogott. „A választók egy része átugrált a stadion gypét a nézőtértől elválasztó korlátokon, és az elnöki asztalnál felállított mikrofonhoz rohantak, hogy mindenkivel közölhessék azokat az okokat, amiért nem tartják helyesnek a jelölt megválasztását.” Előlről kezdték az egészet: most nem csupán a nevek hangzottak el, hanem a jelölt is felment a pulpitusra, hogy legalább lássák, hogy kit támogatnak. Csak a végeredményt ismerjük: „A jelölőgyűlés által összeállított névsor sok helyen meg lett változtatva a nép akarata szerint. Az ideiglenes nemzeti bizottságba végül a felkelésben részt vett fiatalok, egyetemisták, az eddig hallgatásra ítélt politikai pártok vezetői, tanítók, orvosok, mérnökök, kisiparosok és kiskereskedők, munkások, vagyis maga a dolgozó nép került.”⁴⁸ A Csepeli Nemzeti Bizottság a helyi újságban közzétette a neveket (csak a lakhelyet tüntetve föl), és lehetőséget adott az indokolt korrekcióra, vagyis maga is tisztában volt a közvetlen választás hátulütőivel. Csak találgathatunk, hogy mi lett volna a háromnapos határidő lejárta után: beletnyugodtak volna az emberek, avagy újabb tiltakozások következtek volna? A november 4-ei második szovjet intervenció miatt azonban a történet nem folytatódott.

Az agorális tömegek és a forradalom konszolidálásán fáradozó csoportok között nehéz határvonalat húzni. A népkövetelések megszületése, a kormánynak szánt kívánságlisták kezdeményezése, az egyéni elképzelések legitimálása az agorális tömegekhez köthető, ugyanakkor a követeléseket legtöbbször már a tömegeből kiválasztódott csoportok véglegesítették, továbbították és próbálták megvalósítani.

A tömeg és vezetői

A tömeg elválaszthatatlan vezetőjétől. Moscovici szerint a tömeg vezér nélkül olyan, mint az ember árnyék nélkül vagy a fal malter nélkül. Vezető nélkül nincs tömeg.⁴⁹ A vezér, az erőteljes, karizmatikus személy érzelmekre ható, erőteljes frázisokkal képes reményt ébreszteni, megteremteni az összetartozás illúzióját, létrehozni a kollektív hitet. Az erős hit fogékonyá teszi a tömeg tagjait és vezetőjét az önfeláldozásra, határtalan önbizalmat kölcsönöz, az illúziók eluralkodá-

48 *Kubicza Andor*: A Nemzeti Bizottság választása. Csepeli Újság 1956. nov. 1. 1.

49 Gabriel Tarde volt az első, aki erre az összefüggésre már a 19. század végén felfigyelt.

sa, a „kollektív idealizmus” (Moscovici) pedig óhatatlanul együtt jár a veszélyek lebecsülésével.

Nem felel meg a tényeknek az az állítás, hogy káosz keletkezik, ha a tömeg színrelépésekor nincs olyan tekintély – párt- vagy kormányzati vezető –, aki azonnal át tudná venni a vezetést. Sőt ellenkezőleg: a tömeg mintegy automatikusan kitermeli magából vezetőjét, aki az új rend megteremtése, a viszonyok szükségszerű konszolidálódása után vagy maga válik politikai vezérré, vagy átadja a helyét egy másik – más típusú, a békeidők realitásaihoz alkalmazkodó – vezetőnek. A tömeg uralkodni tud, de kormányozni képtelen. A tömegből spontán kiváló vezetők a forradalom megszűntével általában elvesztik pozíciójukat, ha csak – győztes forradalom esetén – nem válnak diktátorrá.⁵⁰ A vesztes forradalom után pedig a győztesek bosszújának esnek áldozatul.

A tömegmagatartás alakulása 1956-ban is nagymértékben függött attól a személytől, aki merete vállalni a tömeg előtti szereplés kockázatát, és kiállt a sokaság elé, majd bizonytalanságok közepette irányított egy nagyobb vagy kisebb közösséget – munkahelyet, települést, megyét, régiót.

A tömeg által „kitermelt” vezérről, a spontán és véletlenszerűen élre került vezetőről csak annyiban lesz itt szó, amennyiben a tömegek bemutatásához elkerülhetetlen. Nem lesz szó például a fegyveres csoportok vezetőiről. Azokról rajzolok vázlatos képet, akik tömeggyűlésen kerültek az élre, majd a szervezési, átalakítási lehetőséget felismerve és a lakosság rendteremtési vágyától ösztönözve, tudatosan váltak települési, regionális, esetleg országos ambíciójú vezetővé.

A tömeg irányítóira, példaképre vágyik, a tömegben lévő, átmenetileg uniformizálódott egyén pedig arra, hogy irányított legyen, hogy engedelmessé válhasson valakinek. Ebből az is következik, hogy a spontán tömegek nem a demokrácia megteremtése, hanem a despotizmus elfogadása felé mozdulnak el, amire a francia és az orosz forradalom a legszembetűnőbb példa.⁵¹ A tömegmegmozdulások azonban nem uniformizálhatók. A leegyszerűsítés veszélyét elkerülendő fontos megvizsgálni a megmozdulásokat kiváltó okokat, a megmozdulások időtartamát és esetleges ismétlődésük jellegzetességeit, valamint közvetlen következményüket: azt, hogy a spontán tömegmegmozdulások milyen más közösségi megnyilvánulássá – tudatos csoporttevékenységgé – alakultak át.

A kavargó tömegindulatok ötvenhatban forradalmi vezetőket vetettek a felszínre. Bizonyosan voltak olyan személyiségjegyeik, amelyek csak rendkívüli helyzetben mutatkoznak meg: talpraesettség, kezdeményezőképeség, szereplési vágy, esetleg kalandor hajlam. A forradalom idején kitűnt vezetők érdeklődtek a közélet, a politika iránt, s nekik is voltak saját elképzeléseik. S persze szükség volt a véletlenre is: olyan helyzetre, ahol sok tetterre kész, lelkesült ember várt arra, hogy vezesse, irányítsa őket valaki.

Az első forrongó napokban a vezetővé váláshoz még nem igazán volt szükség szervezőképességre, tekintélyre, annál inkább merészségre, beszédképességre:

50 A fentiekben sokban építke Moscovici megállapításaira. S. *Moscovici: The Age* i. m. 5–7.

51 I. m. 39.

a tömegérzelem érzékelésére és verbalizálására, ami tág teret adott a demagógiának, a populistá megnyilvánulásoknak. A forradalom intézményesülése idején csak azok az újonnan feltűntek lettek igazán sikeresek és maradtak meg az élen, akik nemcsak szónokolni, lelkesíteni tudtak, hanem képesek voltak a csoportok összefogására, kapcsolatok kiépítésére, fenntartására, és meg tudták oldani a konfliktusokat.

A fokozatosan a forradalom oldalára állt kommunisták csak megszorításokkal sorolhatók a tömegek spontán választott vezetői közé. Őket az összeomló állampárt hatalomátmentő kapkodása állította ideiglenesen a város és a megye élére, amihez persze az is kellett, hogy alkalmasak legyenek a hatalom összeomlása és a forradalom győzelme közötti hatalmi űr átmeneti kitöltésére. Ennek a célnak természetesen azok a kommunista politikusok feleltek meg leginkább, akik az állampárton belül reformereknek számítottak, s volt valamelyes hitelük a tömegek előtt. Szigethy Attila (Győr), Földvári Rudolf (Miskolc) és mások – de maga Nagy Imre is – az október 23-át követő napokban azonban dilemma elé kerültek: választaniuk kellett, hogy a felkelést hezitálva visszaszorítani igyekvő pártvezetés („kifelé” – a Nagy Imre-kormány) vagy az egyre radikálisabb helyi követelések mellé állnak-e. Sokan közülük meg tudták haladni korábbi önmagukat azzal, hogy elfogadták a számukra még tolerálható tömegköveteléseket, és igyekeztek mederben tartani az egyre irányíthatatlanabbá, zűrzavarosabbá váló eseményeket. A kezdeményezés azonban éppen akkor csúszott ki a kezükből, amikor jóváhagyták, amit a helyi felkelők többsége követelt. Döntéseikkel nem egyszer akaratlanul is saját érdekeik ellen cselekedtek.

Ötvenhatban Dudás József és Somogyvári Lajos az őket élre emelők számára ismeretlenül, az újpesti Kósa Pál sokak által ismertén lett váratlanul forradalmi vezető. Az 1912-ben született, kommunistából baloldali demokratává lett Dudásnak volt politikai múltja, a nála csaknem egy évtizeddel fiatalabb Somogyvári családi és egyéni tapasztalatok alapján utálta a kommunizmust. Az utcára sereglő emberek mindhárójukban vezetőjüket látták csupán azért, mert képesek voltak a szájuk íze szerint beszélni. A halogató, bizonytalankodó kormánnyal és az országos hatalomhoz – nem minden áron ugyan, de – alkalmazkodni igyekvő helyi (budapesti és győri) vezetéssel szemben ők képviselték a radikalizmust és a megerősödésükhöz szükséges szónoki képességet. Szinte pillanatok alatt testőrgárda (Dudás esetében információs csoport is) szerveződött körük, így úgy tűnt, hogy ők cselekedni is képesek. Győrben a helyiek lokálpatriotizmusuk készítésére szorították ki a városból az ellenkormány megalakítására aspiráló, Budapestről jött Somogyvárit, a forradalmi góccokban bővelkedő fővárosban pedig a kormány fordított feleslegesen nagy energiákat a túl- és félreértékelt Dudás-csoport semlegesítésére. Dudást október 29-én legitímálta az utcán kavargó, majd a volt II. kerületi tanács épületében összegyűlt tömeg, Somogyvári pedig egy teherautónyi budapesti forradalmár által hitelesítve, október 30-án lett néhány órára a radikalizálódást követelő győriek bálvány. Somogyvári hatásosan, frázisoktól sem tartózkodva fogalmazott, ahol fellépett (a volt városháza épületének erkélye, a buszpályaudvar), volt mikrofon és hang-

szóró (utastájékoztató megafon), s mindenekelőtt izgatott emberek százai, akiknek nem lehetett rálátásuk arra, hogy városukban mi zajlik, ugyanakkor feltehetően egyénenként valamennyien *éreztek*, hogy mit kívánnak, s minden bizonnyal arra vágytak, hogy vágyaikat, sérelmeiket szavakba öntse valaki.

Somogyvári tudhatta, hogy nagy tervekhez nagy nyilvánosság kell, ezért beszédet mondott a Győri Rádióban (a hangfelvétel elkészült, a sugárzás elmaradt), amelyben a Diósd környékén lakókat és a katonákat a helyi adó elfoglalására szólította fel, hogy Budapestre még aznap visszatérve onnan lássa el a lakosságot hírekkel.⁵²

A forradalmat ellenkormány megalakításával intézményesíteni kívánó Somogyvári úgy állította be magát, mintha az egész ország mögötte állna („Nagy Imre mögött csak 15–20 000 briganti áll”): „honvédek rendezett ezrei, ezredei utánpótlással, felszereléssel, írószövegség és egyéb fórumok”, ami olyan, sikerrel kecsegtető szónoki fogás volt, amire a közéleti-politikusi múlttal nem rendelkező vezérjelölt ösztönösen ráértett. Nem a semmiből akart egy új világot teremteni, hanem azt akarta elhíttetni hallgatóságával, hogy a meglévő, egymással kapcsolatban nem álló, megosztott forradalmi szervezetek az ő irányítása alatt egységesülnek, s ezáltal lehetővé válik a kaosz megszűnése, az elért eredmények intézményesítése, ami mindenki vágya volt, de senki sem tudta, hogyan lehetne megvalósítani.

Múltkritikája mellett volt jövővíziója is: reményt tudott nyújtani hallgatóságának, ami szintén ösztönös politikusi képességekre enged következtetni. Azt ígérte, hogy az ország rövid időn belül eléri majd az 1939-es életszínvonalat, amit már meg is haladhatott volna, ha az elmúlt 12 év rossz politikai döntéseire nem kerül sor („ma Európa leggazdagabb, legboldogabb kis országa lehetnénk”). Jobb életlehetőséget kínált, s nem üdvözítő ideológiát.

Mondatai olykor megbicsaklottak, de frázisai hatásosan fedték el a koherencia hiányát, s nem keltették fel a hallgatóságában a gyanút, hogy állításai légből kapottak.⁵³ Azért nem, mert hallgatói is valamiféle megoldásra vártak, s örömmel kaptak az alkalmon, hogy végre cselekvőként üdvözölhetnek valakit. Ha akarták volna, sem lett volna módjuk ellenőrizni a szónok állításainak hitelességét. Vágyaik objektiválódtak a szónok személyében, s a nyilvánosság más formáinak hiányában ez volt az egyetlen bizonyosság, ami a felajzott tömeg rendelkezésére állt. A tömeg vezérigénye Somogyvári megjelenésével kielégülni lát-

52 Somogyvári beszéde megjelent: Győr 1956. Dokumentumgyűjtemény. I. Győr, 1996. (Győri tanulmányok 18.) 153–156. A beszédből vett idézetek innen valók. Somogyváriról ld. még: *Szakolczai Attila*: Somogyvári Lajos története. In: *Trezor* 2. i. m. 233–256.

53 Egy példa a szerkesztetlen élőbeszédből: „Még egyszer higgyétek, legyen garancia az én nevem, a személyem, akit bárki, mint az utolsó kutyát az utcán lelőhet vagy lemészárolhat, de addig, amíg a helyemen állok, meg nem fogom valósítani, hogy amiért megdolgoztok magyarok és nem honfiú magyaros önfeláldozással magatok ajánlotok fel a normális és az egész világon természetes adón kívül, nem fogjuk többet tőletek elrabolni” stb. A győri rádióstúdióban felvett magnetofon-felvétel hanganyagát a belügyesek írták le. A szöveg Pális Pál és társai perének iratanyagai között maradt fenn. Győr 1956 i. m. 156.

szott. Demagógiával fűszerezett populista szónoklatai tetszetek az útmutatásra vágyó elégedetleneknek. Fellépésének sikere bizonyíték arra, hogy ötvenhat októberének végén óriási igény volt politikai vezetőkre, s mivel közéleti jártasságot, fellépési gyakorlatot az arra esetleg alkalmasak az ötvenhatot megelőző demokráciahiányos időszakokban nem szerezhettek, tág tér nyílt a vállalkozó kedvűek számára, amit az élelmesebbek, a váratlan helyzettel élni tudók ki is használtak. Az utca népe pedig nem a demokratikus köznyilvánosságot képviselte, hanem a befolyásolható, érzelmileg túlfűtött tömeget.

A tömeg, a tér és az idő

Az első napok követelései között még számos egységesítő, kommunista reformer követelés szerepelt, míg az október 28-a utániakba egyre több ezektől élesen eltérő pont került, anélkül, hogy felsejlett volna mögöttük egy másfajta társadalomszervezési koncepció. A magyarországi sztálinista diktatúra oly mértékben széttroncsolta, diszkreditálta a nem kommunista típusú szocialista elképzeléseket, hogy megfélemlített képviselőinek idő kellett a lehetőségek felismeréséhez és saját fórumaik megteremtéséhez. Amikorra idáig eljutottak, a tömegdemonstrációk helyét már átvették az egyre differenciáltabb csoportokhoz kapcsolódó tevékenységi formák. A forradalom második felére jellemző régi és új szervek elsődleges véleménynyilvánító fórumaivá a képviselői elven működő, zárt helyen tartott tanácskozások váltak. Döntéseik, határozataik immár nem csupán az óhatatlanul lekerekítő, érzelmekre apelláló követeléslistákon kerültek a nagyközönség elé, hanem programnyilatkozatokban, az érvelésre is lehetőséget adó újságcikkekben és rádiókommentárokból is.⁵⁴

Számos helyen, főleg a kisebb településeken, egyetlen nap alatt mentek végbe a sorsdöntő változások. Másutt ezekhez, főleg a városokban, több idő – 1-2 nap – kellett. Például Tatabányán másfél nap. Itt a tömegdemonstrációk október 26-án több felvonásban zajlottak. Délután öt óra körül értek be a tüntetőcsoportok a város központjába, ahol a rádióadó volt. A stúdió munkatársai nem akarták beolvasni a tüntetők 14 pontos követelését, mire az elégedetlenkedők majdnem szétverték a berendezést. A tömeg csillapításával alkalmi szónokok kísérleteztek. Két óra elteltével a tüntetők zöme – 400–500 ember – már a megyei rendőrkapitányság épülete előtt csoportosult: követelték, hogy a lefogott röplapozó fiatalokat bocsássák szabadon. Nyolc óra körül a csaknem ezerfőnyi felvonuló a városi rendőrkapitányság előtt a politikai foglyok kiengedését sürgette: a 7-8 órizeset szabadon engedték. Kilenc óra után a tüntetők egy csoportja benyomult a rendőrség épületébe, a velük tárgyalni kívánó főkapitányt félrelökték, előzönlöttek az épületet, a fegyvereket magukkal vitték. A laktanya előtt is tün-

54 Október végétől gombamód szaporodtak az irányzatos – egy-egy csoport véleményét tükröző – fővárosi és helyi lapok, amelyek közül a legnagyobb hatású a legkoncepciózusabb, a harmadikutas szocializmus orgánuma, az Új Magyarország lett.

tetők jelentek meg: diákok, asszonyok, gyerekek. Este tíz órakor csatlakoztak hozzájuk a közeli munkatáborokból időközben kiszabadult rabok, akik teherautón és buszon érkeztek: behatoltak a kapun, feltörték a raktárakat, széthordták a fegyvereket. Csoportok szerveződtek, s elindultak a főváros felé. Az átmeneti nyugalmat a rendőrség el nem menekült munkatársai kihasználták: megsemmisítették az operatív iratokat. Éjjél körül újabb roham érte a megyei rendőrséget: „fegyveres szabadult rabok a szinte teljesen fegyvertelen rendőröket kikergették az épületből és mindent feldúltak, majd távoztak”.⁵⁵ (Csaknem 1700 rab nyerte vissza szabadságát Tatabánya környékén, akiknek feltehetően csak egy hányada csatlakozott a tüntetőkhöz.) Az ideiglenes forradalmi bizottságot másnap délelőtt szervezték meg.

A Baranya megyei Sellyén történtek a folyamatos, napokon át tartó átalakulást illusztrálják. Október 26-án néhány tucat helybeli a járási rendőrkapitányság előtt gyülekezett: több százra duzzadt a békés menet, mire a felvonulók a falu végére értek. Másnap este megismétlődött a tüntetés: jóval többen voltak, mint az előző nap. A spontán koreográfia új elemekkel bővült: leverték a középületekről a vörös csillagot, ablakokat törtek be. Vasárnapra a falu hangadói (a katolikus pap, a református lelkész és néhány volt módosabb gazda) a fővárosi megmozdulások áldozatainak emlékére gyásznagygyűlést terveztek, amelyet végül is 29-én, hétfőn tartottak meg. Ez az összejövetel lett a fordulópont: az irányítatlan indulatokat felváltotta az önszervező józanság: a gyűlésen a hangadók egyike felolvasta a létrehozandó járási nemzeti bizottságba javasoltak neveit, melyeket a tömeg egyenként megvitatott és megszavazott. Amikor egyikük kommunista párttagságát kifogásolták, sógora a jelölést azzal indokolta, hogy rokona valójában ál-párttag volt, az ő beépített emberük. Ő is tagja lett az ötven tagú forradalmi szervezetnek. A demokráciagyakorlás következő aktusaként az ötven fő az egyik helyi tanítót elnökké választotta, s még aznap éjjel megalakították a nemzetőrséget. Az új, legitim helyi hatalmi szerv lefegyverezte a pártbizottságot és átvette a falu irányítását.⁵⁶

Október 24–26-a között a követeléseknek megfelelően a legtöbb településen radikálisan átalakult a helyi hatalom, amit a tömegek megmozdulása kényszerített ki. A kisebb, elzártabb településekre október 26-a és 28-a között gyűrűzött be a forradalom, s csalta az utcára a lakosság jelentős hányadát.

Az első napok (23-tól 27-ig) tömegmegmozdulásairól így ír a korabeli, reformer kommunista szellemiségű MTI-összefoglaló: „A fegyveres akciók nem szerepeltek a mozgalom célkitűzései között, csupán következményei voltak a karhatalmi szervek fellépésének. A mozgalom mindenütt eltávolítja a néptől idegen vezetőket, de nem ellensége a konszolidációnak. [...] Az anarchisztikus, szélsőséges események egyáltalán nem jellemzőek a megmozdulásokra, de számuk az értelmetlen ellenállással, huzavonával párhuzamosan nő.”⁵⁷

55 A forradalom Tatabányán. Kronológiai vázlat. Összeáll. Gremuska Pál. In: Évkönyv. III. 1994. Bp. 1994. 197–219.

56 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 867. f. L-182.

57 Idézi: *Litván Gy.*: i. m. 34.

Az események helyszíne október 28-a után megváltozott: átkerült az utcáról a falak közé – nyílt térből a zártba.

Az első napok nagy tömegeit mindenekelőtt az antisztálinizmus és a függetlenségi vágy mozgatta, a második hét tömegei – nem feledkezve meg a fentebbi két alapkövetelésről – az új közösségi, társadalmi együttélési formák hagyományokra épülő megteremtését tartották a legfontosabbnak. A felvonulások ideje lejárt, eljött a többnyire a közvetlen demokráciát gyakorló miniparlamentek ideje. A tömegek szerepét a csoportok vették át. Az utca visszanyerte megszokott funkcióját: immár nem demonstrációs fórum volt elsősorban. A belső, zárt tér – gyűlések tartására alkalmas terem – a forradalom második hetében az új rend alakításának legfőbb színhelye lett: itt születtek azok a forradalom helyi – települési és munkahelyi – sorsát meghatározó döntések, amelyeket a tanácskozási összejűlt kiválasztott és önként ajánlkozó közszereplők hoztak.

ÉVA STANDEISKY

THE CROWD IN 1956

The study examines the Hungarian revolution of 1956 from an aspect which has never been analysed before, i.e. the aspect of mass demonstrations, group manifestations. Mass demonstrations and group manifestations occurred in every phase of the revolution. In the first days processions, protest meetings were frequent, then mass rallies and group meetings became general. This process was in close connection with the incipient consolidation of the revolution: following the overthrow of the old power and the secure acceptance of the claims the emphasis shifted toward restoring order, organizing local authority in accordance with the new circumstances.

The author differentiates demonstrating mass from agoral gathering. According to her, the demonstrating mass includes generally peaceful marching, usually accompanied by removal of symbols of the overthrown communist power, and mass manifestation turning into violence (demolition, lynching). She illustrates it with several examples.

Local rallies legitimized the local revolutionary organizations replacing former public administration. Agoral gatherings meant most of all indoor meetings, where the participants chose spontaneously and directly their leaders and delegated their representatives into the local revolutionary organizations.

The essay treats with the relation of the mass and the leaders: it presents the mechanism of the selection of leaders, and demonstrates the different revolutionary leader types with examples.